

فضای مجازی، فرصت بی نظیر بهره‌وری و گستره نامحدود جرائم سایبری

پیشرفت روزافزون بشر در مسیر علم و فناوری همچنان که ساحت‌های جدیدی از امکانات و قابلیت‌های نوین در بهره‌مندی از حیات را فراروی وی می‌گشاید، به موازات آن گستره‌های جدیدی از دغدغه‌ها و نگرانی‌های بالقوه و یا بالفعل را نیز برای او به ارمغان می‌آورد. در چند دهه اخیر، توسعه علوم رایانه‌ای و نفوذ امکانات دیجیتالی در اجزای مختلف زندگی انسان، موجب تسهیلات عمده‌ای در زندگی بشر شده است. ارتباطات صوتی و تصویری و چندرسانه‌ای، انجام فعالیت‌های اقتصادی و تجاری، مبادلات علمی و حتی برنامه‌های مبتنی بر تفریح و سرگرمی و گذران اوقات فراغت به تدریج در فضای مجازی استقرار یافته و ضمن گسترش ابعاد کاربردی فضای مجازی، زندگی روزمره بشر را به حضور و بهره‌برداری از فضای مجازی منوط و وابسته کرده‌اند. گسترش روزافزون ضریب نفوذ اینترنت به عنوان بستر اصلی گسترش حضور و بهره‌برداری افراد از فضای مجازی موجب شده است که برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران مدیریت اجتماعی از کاروان پرشتاب گرایش به فضای مجازی عقب بمانند و نتوانند در استفاده مطلوب از فضای مجازی قاعده‌گذاری کنند. بخش عمده‌ای از این واماندگی در برابر رشد و توسعه حضور انسان‌ها در فضای مجازی، به ویژگی‌های اختصاصی فضای مجازی در برابر فضای حقیقی و فیزیکی بازمی‌گردد. گستردگی زمینه‌های بهره‌وری از فضای مجازی و ویژگی‌های آن موجب شده است که به تدریج بشر زیست در دو فضا را تجربه کند و همچنان که در طی قرون و اعصار با چالش‌های زیست بوم فیزیکی و حقیقی مواجه بوده و با آنها دست و پنجه نرم کرده است، با چالش‌های جدید، پیچیده و ناشناخته زندگی در فضای مجازی مواجه شود و تلاش کند تا راهکارهای مقابله با این چالش‌ها را بیابد. انتقال بخش مهمی از زندگی انسان‌ها و نیز اشخاص حقوقی اعم از دولتی و غیر دولتی به فضای مجازی، این فضا را با چالش جدی به نام وقوع جرم در فضای مجازی مواجه کرده است. با وجود عمر اندک حضور بشر در فضای مجازی و بهره‌مندی از آن، رشد شگفت‌آور ابعاد زندگی در فضای مجازی، موجب تولید زمینه‌های متعدد آسیب‌های اجتماعی و وقوع جرم شده است، به گونه‌ای که می‌توان گفت امروزه حتی ابعاد اصلی زندگی انسان در فضای حقیقی و فیزیکی نیز در معرض مخاطرات ناشی از احتمال وقوع جرم در فضای مجازی است. فراتر از این در یکی دو دهه اخیر وقوع بحران‌های طرح‌ریزی شده اجتماعی که در مواردی منجر به آشوب‌های سیاسی در بسیاری از کشورها شده از طریق فضای مجازی سازماندهی و مدیریت شده است. گستردگی حوزه نفوذ فضای سایبر امروزه به گونه‌ای است که می‌توان زمینه‌های آسیب‌زایی و خطر ارتکاب جرم را در این فضا نامحدود دانست. در حوزه سیاست جنایی با توجه به وسیع‌الطیف بودن دامنه دسترسی افراد به فضای مجازی و نگاه عوامانه و غیر تخصصی بیشتر کاربران به مسئله جرم و راهکارهای کنترل آن می‌توان فضای سایبر را فضای عوام‌گرایی کیفری دانست و نوعی عوام‌گرایی کیفری را در فضای سایبری ملاحظه کرد. دیدگاه‌های مطرح‌شده در فضای سایبری راجع به وقوع یک پدیده مجرمانه بیش از آنکه دیدگاه‌ها و نظرات تخصصی و مبتنی بر نظریه‌های

علت‌شناسانه جرم و مبانی فلسفی مجازات باشد، مبتنی بر امواج عاطفی و احساسی جهت داده شده یا خودجوش است و در صورت عوام‌زدگی مسئولان رسیدگی به امر کیفی، ممکن است منجر به اتخاذ سیاست جنایی نامناسب در برابر پدیده مجرمانه شود. از نظر ماهیت می‌توان جرائم در فضای مجازی یا از طریق فضای مجازی را به دو دسته جرائم خاص فضای مجازی و یا ارتکاب جرائم عمومی در فضای مجازی یا از طریق ابزارهای سایبری دانست. از جمله شایع‌ترین جرائم ویژه سایبری می‌توان به دسترسی غیر مجاز به داده‌های خصوصی دیگران در فضای مجازی (هک کردن)^۱، تولید نرم‌افزارهای مخرب به منظور ایجاد اختلال در فعالیت‌های سایبری از طریق دیگران (تولید ویروس‌های رایانه‌ای)^۲ و ایجاد و استفاده از هویت‌های جعلی^۳ برای استفاده در مقاصد مختلف سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی اشاره کرد. علاوه بر جرائم خاص سایبری، وابستگی زندگی فردی و اجتماعی امروزی به فضای مجازی، این فضا را مستعد ارتکاب بسیاری از جرائم عمومی نیز کرده است. از جمله می‌توان کلاهبرداری، سرقت، جعل، جرائم منافی اخلاق و عفت عمومی و حتی جرائم علیه تمامیت جسمانی افراد را نام برد. افزون بر این معاونت در بسیاری از جرائم عمومی نیز از طریق فضای مجازی ممکن و قابل تصور است. هرچند تحلیل علت‌شناسانه وقوع جرم در فضای مجازی و اثرات آسیب‌زای آن در این مقال اندک ممکن نیست اما از باب طرح بحث در این خصوص و راهنمایی پژوهشگران به انجام فعالیت‌های پژوهشی در این زمینه می‌توان به زمینه‌های رشد‌مادرانه‌گرایش به جرم در فضای مجازی به عنوان یکی از گسترده‌ترین دلایل آسیب‌زایی این فضا اشاره کرد. در فضای حقیقی و فیزیکی و از منظر جرم‌شناسی رشد‌مادر، عوامل و نهادهای اولیه جامعه‌پذیری یعنی خانواده، مدرسه، محله و همسالان، ابزارهای جامعه‌پذیری مثبت کودکان و نوجوانان به شمار می‌آیند و هر یک از آنها با کارکردهای رشدی جامعه‌پذیری و کنترلی سعی در جامعه‌پذیری مثبت کودکان و نوجوانان دارند. امروزه فضای سایبر، مرزهای جامعه‌پذیری در نهادهای اولیه را درنوردیده و مفاهیم اساسی جامعه‌پذیری از جمله خانواده، مدرسه، محله و همسالان را نامحصور کرده است؛ در حالی که در فضای حقیقی، انتقال ارزش‌ها و مبانی فرهنگی، در ارتباط بین والدین و فرزندان شکل می‌گرفت، در فضای مجازی کودک و نوجوان حد و حصری در مواجهه با ارزش‌های گوناگون فرهنگی فراروی خود نمی‌بیند. کودک در فضای مجازی با والدین بی‌شمار، همسالانی نامحدود^۴ و محله‌ای نامحصور مواجه است؛ ضمن آنکه با هیچ یک از محدودیت‌های زمانی و مکانی فضای حقیقی نیز مواجه نیست و این شرایط خطر آسیب‌پذیری کودکان و نوجوانان را به شدت افزایش می‌دهد. در حالی که در فضای حقیقی کودک به مراتب خود را در کنترل والدین و سایر عناصر نفوذ اجتماعی می‌دید، در فضای مجازی تاکنون کنترل همه جانبه و موثری تعریف و طراحی نشده است. نگاهی به مبانی نظری و علت‌شناختی جرم نشان می‌دهد که خطر گرایش به جرم در فضای مجازی را با بسیاری از نظریه‌های جرم‌شناسی می‌توان تبیین کرد؛ توجه به نظریه‌های جرم‌شناختی از آن جهت اهمیت دارند که بر اساس این تبیین‌های علت‌شناسانه است که می‌توان راهکارهای پیشگیرانه موثری در زمینه ارتکاب جرم در فضای مجازی و یا از طریق آن طراحی و اجرا کرد. از جمله این نظریه‌های علت‌شناسانه، نظریه سبک زندگی^۵ است،

-
1. Hacking
 2. Virus writing
 3. False identity
 4. Unbounded sociability
 5. Life style theory

بر این مبنا، چنانچه افراد سبک زندگی را برگزینند که بیشتر آنان را در شرایط بزهکاری یا بزه‌دیدگی قرار دهد، خطر ارتکاب جرم توسط آنان افزایش خواهد یافت. بر مبنای این نظریه ارتباط مستمر شخص با اشخاص مرتکب جرم از یک سو و نیز حضور آنان در زمان ها و مکان‌های پرخطر از سوی دیگر، زمینه بزهکاری و بزه‌دیدگی را افزایش می‌دهد. امروزه که حضور در فضای مجازی جزء جدایی‌ناپذیر شیوه زندگی شهروندان شده است، تداوم سبک زندگی آمیخته با فضای مجازی هر آینه آنان را در معرض بزه‌دیدگی قرار می‌دهد. حجم استفاده از اینترنت در شهروندان از خردسال تا بزرگسال، میزان مواجهه جامعه با خطر ارتکاب جرم در فضای مجازی را به خوبی نشان می‌دهد. بر مبنای نظریه جرم‌شناختی فعالیت‌های روزمره^۱ در صورتی که سه عنصر فرد مستعد ارتکاب جرم، آماج مناسب و نبود عوامل حفاظت‌کننده در کنار یکدیگر قرار گیرند، امکان ارتکاب جرم افزایش می‌یابد؛ به روشنی می‌توان دریافت که در فضای مجازی تقارن این عناصر تقریباً همیشگی و بی حد و حصر است. همچنین نظریه‌های جرم‌شناختی فرصت^۲، یادگیری اجتماعی^۳ و هم‌نشینی افتراقی^۴، همه مؤید مبانی علت‌شناختی وقوع جرم در فضای مجازی هستند. نظریه‌های جرم‌شناسی که در زمینه تبیین جرم در فضای حقیقی و فیزیکی ارائه شده‌اند در مواجهه با فضای مجازی و ویژگی‌های اغواگرانه آن برای ارتکاب جرم اتقانی دوچندان می‌یابند. ظرفیت‌های نگران‌کننده فضای مجازی و گسترش نفوذ آن در زندگی شهروندان هشدار لزوم توجه به پیشگیری از جرم و آسیب‌های اجتماعی را در فضای مجازی صدچندان می‌کند؛ وقوع جرم در فضای مجازی نسبت به فضای حقیقی از ویژگی‌هایی برخوردار است که توجه به این ویژگی‌ها در برنامه‌ریزی‌های پیشگیرانه از وقوع جرم در فضای مجازی بسیار ضروری است. فضای مجازی فاقد محدودیت‌های مکانی و زمانی است، برخلاف ارتکاب جرم در فضای حقیقی که لازمه آن اقتران مکانی مرتکب و بزه‌دیده است و از سوی دیگر در محدوده زمانی معین، ارتکاب جرم معینی مقدور است و به عبارت دیگر ارتکاب هر جرم مستلزم صرف زمان اختصاصی برای آن جرم از سوی مرتکب است، در فضای سایبری از هر مکانی می‌توان جرائمی را علیه اشخاصی که دارای فاصله زمانی و مکانی نامعینی هستند مرتکب شد. فرد می‌تواند از هر مکانی، هزاران و میلیون‌ها کاربر را هک کند و در چشم برهم‌زدنی، هزاران بزه‌دیده در اقصی نقاط جهان برجای گذارد. نوع جرائمی که می‌توان از طریق فضای مجازی مرتکب شد نامحدود است و فرد می‌تواند به گونه‌های مختلفی از جرائم علیه اموال، اشخاص، امنیت و آسایش عمومی، محیط زیست و سایر زمینه‌ها دست یازد. سرعت تحقق جرم در فضای مجازی نیز از ویژگی‌های منحصر به فرد این فضا برای وقوع جرم است؛ سرعت ارتکاب جرائم در این فضا از کوچکترین تا بزرگترین جرائم در فاصله یک چشم برهم‌زدنی و به سرعت یک کلیک است. ناشناس بودن و امکان اختفای هویت مرتکب را نیز باید از دیگر ویژگی‌های ارتکاب جرم در فضای مجازی دانست که تمایل افراد معد ارتکاب جرم را به استفاده از فضای مجازی به شدت افزایش می‌دهد. جاذبه‌های روانی و احساسی و بصری ایجاد شده در فضای مجازی که به آن قابلیت چندرسانه‌ای بخشیده است، از دیگر عوامل موثر بر افزایش ارتکاب جرم در فضای مجازی است؛ در واقع می‌توان گفت جرم که پدیده‌ای بومی و محلی بوده و در محدوده عناصر مجرمانه موجود در

-
1. Routine activity theory
 2. Opportunity theory
 3. Social learning
 4. Differential association

مکان و زمان معین قابل تحقق است با برخورداری از قابلیت‌های فضای مجازی تبدیل به پدیده بی‌مکان و فرازمان شده است که مقابله با آن را بسیار دشوارتر کرده است. همچنین از آنجایی که برای ارتکاب جرم از طریق فضای مجازی تنها به رایانه و اینترنت نیاز است، این امکان، گستره نامحدودی از انواع جرائم اعم از جرائم علیه افراد، اموال و امنیت عمومی برای مرتکبان بالقوه فراهم می‌کند و این گستردگی به شدت بر ظرفیت مجرمانه این فضا می‌افزاید. سیاست‌گذاران جنایی جامعه با شناخت دقیق‌تر و فزون‌تری که راجع به ویژگی‌های وقوع جرم در فضای مجازی کسب می‌کنند، بهتر می‌توانند اقتضات پیشگیرانه را در این فضا بکار گیرند. فضای سایبر در واقع جهان را به مکانی در دسترس تبدیل کرده است که در آن اشخاص، اموال، امنیت فردی و جمعی هر آن در معرض خطرات عینی قرار دارند. بشر که در روزگاران گذشته تهاجمات نظامی را تجربه کرده است، امروزه بیش از هر چیز موجودیت خود را در معرض خطر جنگ‌های سایبری^۱ می‌بیند، از ارتش‌های سایبری^۲ می‌شنود و به امنیت سایبری^۳ می‌اندیشد. این نگرش وسعت خطری را که از فضای سایبری متوجه جوامع انسانی شده است، گوشزد می‌کند؛ بدیهی است که به منظور بهره‌مندی از امتیازات این فضای متناقض، چاره‌ای نیست که در برنامه‌ریزی‌های پیشگیرانه هر جامعه، سهم معتناهایی به رویکردهای پیشگیرانه در فضای مجازی اختصاص یابد. تلاش‌های گسترده‌ای که در زمینه امنیت مبادلات اقتصادی و فعالیت‌های تجاری از طریق فضای مجازی شده است می‌تواند در زمینه پیشگیری از جرائم دیگر نیز تمرکز یافته و توسعه یابد. اندیشه‌ای که در فضای حقیقی با مرزبندی و تسلط حاکمیت ملی در درون مرزها تا صلاحیت سرزمینی قوانین کیفری را رقم زده است باید اینک متوجه فضای مجازی شود. تلاشی که کشورهای مختلف در زمینه راه‌اندازی شبکه ملی فضای مجازی معمول می‌کنند در واقع اقدامی برای قابلیت دسترسی و تسلط بر فضای مجازی است، به گونه‌ای که قلمرو مجازی قابل کنترلی در جامعه پدید آید و از این طریق بتوان عناصر جرم‌زای فضای مجازی را کنترل کرد؛ علاوه بر پیشگیری‌های وضعی از طریق ایجاد شبکه ملی فضای مجازی، می‌توان از پیشگیری‌های کیفری و به ویژه پیشگیری‌های اجتماعی نیز برای مقابله با جرم و آسیب‌های اجتماعی بهره جست؛ مسئولیت بسیار بزرگی که باید مورد توجه شورای عالی فضای مجازی کشور و سایر نهادهای مرتبط قرار گیرد.

مدیرمسئول

-
1. Cyber wars
 2. Cyber armies
 3. Cyber security